

Ярослав Жаліло

ОСОБЛИВОСТІ РЕАЛІЗАЦІЇ ЕКОНОМІЧНОЇ ПОЛІТИКИ ДЕРЖАВИ В УМОВАХ СУЧАСНИХ ТЕНДЕНЦІЙ СУСПІЛЬНОГО РОЗВИТКУ

Проаналізовано особливості еволюції середовища реалізації економічної політики держави в умовах поширення об'єктивних процесів індивідуалізації відтворення економічних суб'єктів та збільшення ступенів їхньої свободи, для якого автором запропоновано термін "імпліцитна лібералізація". Зроблено висновок, що зазначений процес містить також об'єктивні передумови реінтеграції економічної системи на нових засадах. Запропоновано заходи державної політики, які створюватимуть передумови такої реінтеграції, сприяючи результативності ринкових трансформацій.

Ключові слова: економічна політика, лібералізація, мережева економіка, інституційне будівництво

JEL: F62, F68, P11, P16, P21, P26, P41, P48.

Невпинна еволюція соціально-економічних систем обумовлює необхідність постійної перебудови комплексу завдань, пріоритетів та інструментів економічної політики держави. Зволікання з такою перебудовою веде до втрати дієвості політики у досягненні поставлених стратегічних цілей, а отже, і до зниження її легітимності в очах більшості населення країни, "розмивання" довіри до влади в цілому. Політика трансформується у "реактивну" форму, від чого національна економіка втрачає конкурентні переваги та відтісняється на периферію глобалізаційного поступу.

Проблематика дієвості (ефективності) економічної політики держави розглядається науковцями в різних ракурсах. Як відзначають дослідники, характерною ознакою сучасного етапу глобального розвитку є зниження ефективності державної політики через ускладнення прогнозування економічного розвитку та деформацію основних реакцій економічної системи на регуляторні впливи. Зокрема, А.Гальчинський констатує: "...майбутнє перестане бути передбачуваним: воно більше не ґрунтується на підвалинах теперішнього... припиняють дію притаманні попередній системі принципи причинно-наслідкового детермінізму, раціонального розвитку, суспільної рівноваги, які формують фундамент економічної методології" (2012. С. 12–13). В.Бодров наголошує, що світова криза продемонструвала неспроможність традиційного антикризового інструментарію, який спирається на абсолютизацію функціонального аналізу, зосереджуючись на дослідженні функціональних зв'язків і залежностей (2015. С. 272). В.Бурлачков

Жаліло Ярослав Анатолійович (zhalilo@ief.org.ua), канд. екон. наук, старш. наук. співр.; провідний науковий співробітник ДУ "Інститут економіки та прогнозування НАН України"; сфера наукових інтересів: економічна політика, економічна стратегія, інституційна економіка, реформи в перехідних економіках.

називає сучасну кризу кризою розуміння економічних процесів та констатує неспроможність моделювання ex post в умовах нових інформаційних потоків (2010. С. 19). Фахівці Інституту економіки та прогнозування НАН України відзначають "посилення нелінійності зв'язків між інструментами монетарної політики і економічними змінними" (Геец, Гриценко (ред.), 2012. С. 64). О.Носова зазначає, що сучасні фінансові ринки в Україні створюють невірні, дестабілізуючі сигнали і стимули та не виконують своїх стандартних функцій (2011. С. 46).

Низка дослідників констатують перехід макроекономічних закономірностей в імовірнісну форму, аргументуючи це ускладненням комунікацій в рамках економічної системи. Економіка, зазначає А.Гальчинський, "набуває ознак розвитку складних неупорядкованих дисипативних (розпорощених) синергетичних систем" (2012. С. 13). В основі зменшення передбачуваності економічних процесів вбачається наростання надлишку несистематизованої неінтерпретованої інформації – інформаційна сингулярність (Яременко, Дмитренко, 2014. С. 8). Сучасній суспільно-економічній системі, на думку А.Гальчинського, притаманна реалізація конструктивного потенціалу змін через механізми біфуркації та хаосу (2007. С. 8).

Генеза сучасної моделі функціонування глобальної економіки та її складових безпосередньо пов'язана з панівним трендом поширення ліберального способу економічної організації, притаманним в останнє десятиліття минулого століття трансформаціям на пострадянському просторі, корекціям моделі нових індустріальних країн, еволюції системи угод ГАТТ тощо. Проте "ренесанс" неолібералізму, який закономірно розквітнув на основі тривалого безкризового періоду на рубежі XX та XXI століть, зазнав суттєвих втрат внаслідок кризових явищ у світовій економіці 2008–2009 років. Ця криза небезпідставно пов'язується з поширенням дестабілізуючих імпульсів від фінансової системи, яка через лібералізацію емісії деривативів набула значної свободи порівняно з розвитком реального сектора економіки (Сіденко, 2012. С. 22; Геец, Гриценко (ред.), 2012. С. 116–118); з розмиванням базових принципів еквівалентності та бюджетних обмежень, за якого ресурсні можливості зростали швидше, ніж відповідні регулятивні інститути, створюючи ситуацію "інституційного перегріву" (Яременко, Дмитренко, 2014. С. 8–10).

Гж.Колодко взагалі вважає доречним констатувати крах внаслідок кризи неоліберальної моделі, яка відкидала регулятивну практику держави та заперечувала інституційний інтервенціонізм (2010. С. 9). А.Городецький наголошує на післякризовому поверненні держави в економіку та набутті нею нових функцій і (на нашу думку, завчасно) робить висновок про доведену неефективність малих форм господарської організації, переосмислення ролі і місця великих форм, насамперед ТНК, та девальвацію постіндустріалізму (2013. С. 67–68).

Зневіра у традиційних та випробуваних на попередніх етапах інструментах регулювання ліберальної моделі економіки спирається на поширення практики отримання неочікуваних і навіть протилежних бажаним результатів державних регуляторних впливів. Причому йдеться як про важелі макроекономічної стабілізації, так і про засоби стимулювання економічного зростання та розвитку. Показовим проявом таких дисфункцій є тривалий та суперечливий процес посткризового відновлення глобальної економіки.

1. **Заохочення споживання** використовувалося в антикризовій політиці як антидепресійний засіб, проте не привело до відповідного збільшення схильності до нагромадження, а отже не спрацювало в кризово-

му циклі на перетворення фази депресії у фазу поживлення. Адже за відсутності дефіциту виробничих потужностей та ресурсів відновлення реагування на зростаючий попит не потребує посиленого інвестування.

2. **Бюджетне стиснення і податкова лібералізація** виявили, що депресивний вплив від зменшення державних видатків потужніший, ніж мотивація бізнесу від скорочення ставок податку (Рязанов, 2014). Натомість скорочення бюджетних витрат виводить з-під контролю уряду управління попитом і зменшує дію вбудованого бюджетного стабілізатора.

3. **Дерегуляція підприємництва** містить ризики погіршення структури пропозиції, які можуть перевищити її загальний стимулюючий ефект. За кволого сукупного внутрішнього попиту відбувається надмірна концентрація на напрямках з гарантованою ліквідністю продукції та деградація пропозиції відповідно до депресивного попиту (падіння якості та безпеки продукції), а фінансовий ресурс, який опиняється в розпорядженні бізнесу внаслідок заходів дерегуляції (зниження податків, обов'язкових платежів та трансакційних витрат), використовується непродуктивно через недостатню мотивацію до інвестування.

4. **Конкурентна політика** втрачає дієвість як стимулятор структурної модернізації через поширення інституційних (позавартісних та часто позаекономічних) чинників ціноутворення (Гриценко, Песоцька, 2013), які обумовлюють значну волатильність цін при одночасній втраті останніми функцій оцінки ефективності бізнесу.

5. **Валютно-курсова лібералізація** у першу чергу розкриває простір для валютних спекуляцій та призводить до блокування національної монетарної політики, проте слабо впливає на стан платіжного балансу і ще слабше – через недовіру цінних чинників конкурентоспроможності – торговельного.

6. **Фінансова лібералізація** та концентрація за рахунок цього потенційного інвестиційного ресурсу насправді через занижку норму прибутку у нефінансових секторах (Шимаї, 2010. С. 23) призводить до "перегріву" фінансових ринків і не заохочує інвестування в розвиток економіки та спільнот (Носова, 2011. С. 46).

7. **Відкритість економіки, яка приймається як вихідний постулат** економічними теоріями "мейнстриму", виявляє частковий вплив, особливо – для перехідних економік. Виникає феномен "*віртуальної відкритості*", за якого на національну економічну політику накладаються обмеження, подібні до тих, що характерні для відкритих економік, проте через інституційні та структурні перешкоди практично відсутній регуляторно-коригуючий вплив на платіжний баланс і динаміку макроекономічних показників з боку міжнародних потоків капіталу.

З нашої точки зору, втрата ефективності випробуваних інструментів державної політики є логічним продовженням еволюції технологічних процесів та організаційних відносин в економіці протягом останніх десятиліть, яка спричиняла невпинне зростання ступенів свободи її суб'єктів. Де-факто, паралельно з глобальним трендом *явної* лібералізації яка проводилася у вигляді політики національних держав та міжнародних інститутів щодо демонтажу важелів прямого впливу держави на економіку, відбувалися об'єктивні процеси, що посилювали *функціональну автономність* економічних суб'єктів. Розширення ступенів індивідуальної свободи перевищило координаційну та інтеграційну спроможність національних економічних систем. Цей процес до часу залишався непоміченим, оскільки не суперечив "мейнстриму", й дався взнаки, коли зазначене розбалансування спричинилося до наростання явищ глобальної кризи й, за традицією

циклічності зміни парадигм економічної політики, у кризовий період ліберальні пріоритети почали поступатися пріоритетам та важелям дирижизму.

Лібералізація в класичному розумінні визначається як розширення свободи діяльності суб'єктів, зняття кількісних та якісних обмежень цієї діяльності, а у ширшому, філософському сенсі (Мізес, 2007) – як досягнення свободи самореалізації особистості на основі рівності прав та свободи приватної власності. Якщо такий процес відбувається внаслідок не цілеспрямованого зняття регуляторних обмежень, а розвитку об'єктивних еволюційних процесів, видається доречним застосувати термін "імпліцитна лібералізація" – від англійського *implicit*, що визначається тлумачними словниками як те, що не заявлене відкрито, проте може бути зрозумілим шляхом осмислення того, що сказано, або відбувається, виявлене через зв'язки з іншими об'єктами. Застосування англомовного запозичення замість українського аналога (наприклад, "прихований", "непрямий", "невиражений" чи "неявний") видається доречним через розмаїття відтінкових синонімів цього слова в англійській мові: невід'ємний, незаперечний, сутнісний, притаманний тощо, які добре відбивають суть описаного процесу на відміну від згаданих українських аналогів. Наразі термін "імпліцитний" в українській мові вживається у першу чергу у сфері психології.

Проведені дослідження дозволили виокремити низку основних джерел імпліцитної лібералізації в сучасній економіці, пов'язаних з еволюцією технологічних процесів та організаційно-економічних відносин:

- процеси економічної глобалізації привели до мультиплікації каналів взаємозв'язку економічних суб'єктів різного економіко-правового та географічного походження, що фактично унеможливило збереження на попередньому рівні державного контролю за ресурсними потоками, послаблюється територіальна ідентичність економічної діяльності: як у міжнародному масштабі, так і у вимірі регіонів окремої країни;

- процеси інформаційної глобалізації значно розширили обізнаність щодо можливих альтернативних напрямів використання фінансових ресурсів, а інформаційні технології звели до мінімуму часові й організаційні витрати здійснення фінансових інвестицій: високий рівень гнучкості капіталів зробив ліберальну модель їх взаємодії з державою безальтернативною;

- технологічний прогрес суттєво підвищив автономність економічних суб'єктів щодо умов їхнього функціонування, які могли бути засобами контролю над ними: бізнес зі значним фінансовим оборотом може мати незалежні системи життєзабезпечення виробничих (офісних) площ, персонал, більшість якого працює на засадах аутсорсингу, та віртуальні екстериторіальні мережі збуту власної продукції й проведення фінансових розрахунків;

- різке посилення ваги інформації і знань як визначальних ресурсів, які при придбанні не відчужуються, а при застосуванні – не втрачають вартості (за винятком морального старіння) долає ресурсну обмеженість і конкуренцію за ресурси (Гальчинський, 2013. С. 386), а отже, суттєво послаблює обмеженість формування сукупної пропозиції;

- через ускладнення структури споживання, зміну принципів формування споживчих уподобань (Гриценко, Песоцька, 2013. С. 7) та поширення частки на ринку результатів нематеріального виробництва значна частка цін диктується не собівартістю виробництва та фізичними потребами споживання, а інституційно обумовленою цінністю: це веде до відриву динаміки цін від вартісних пропорцій (Гальчинський, 2013. С. 384), відтак послаблюються вартісні обмеження з боку сукупного попиту;

- поширення емісії фінансових деривативів призвело до фактичної децентралізації емісійного процесу: деривативи генерують додаткову грошову масу, тобто власну "грошову пропозицію", яка водночас є джерелом доходу емітента, підвищуючи капіталізацію учасників ринку та спроможність до абсорбції результатів виробництва товарів і послуг з боку сукупного попиту: це робить недієвою антициклічну політику;

- обумовлена поширенням мережевих технологій віртуалізація економіки розширює можливості інвестування у виробництво "фіктивної" вартості (фінансові деривативи, валютний ринок тощо), до якого капітали мають змогу мігрувати у разі втрати прибутковості у "традиційних" секторах економіки: це послаблює регулюючу роль галузевої норми прибутку;

- зростання залежності статусу особистості не від природжених (клас, місце проживання, етнічна належність, стать тощо), а від набутих якісних характеристик (освіти, навичок, досвіду, життєвої позиції, мотивації тощо) обумовлює соціальну мобільність та автономізацію особистості щодо певних соціальних груп та групових норм і обмежень (Колот, Кравчук, 2014. С. 21–22), розмиваються також національна та регіональна ідентичність: на основі цього праця як фактор виробництва набуває окремої суб'єктності, якій насамперед притаманна локалізованість ("атомізація") цілей і мотивацій (Бауман, 2002).

Таким чином, внаслідок процесів імпліцитної лібералізації відбувається радикальна зміна характеристик економічного поля, яке, за визначенням А.Гальчинського, набуває ознак дисипативного гетерогенного середовища, містить різноякісні структурні утворення, що взаємодіють за принципами самоорганізації складних систем (2013. С. 74). З точки зору науковця, макросоціоекономічна рівновага наразі формується в умовах: пріоритетності горизонтальних зв'язків, домінування закономірностей самоорганізації окремих сегментів економічної системи, зрештою – "розмивання" принципу економічного детермінізму (2013. С. 317).

До таких змін виявилися не готові й традиційно ліберальні економіки – підтвердженням цього є глобальна криза і посткризовий період. В інституційно цілісних країнах принаймні спрацювали вбудовані стабілізатори, які запобігли катастрофічним впливам змін у поведінці та пріоритетах економічних суб'єктів та спрямували їх у рамки загальної послідовності розвитку. Проте й вони дедалі частіше стикаються з недостатністю національних інститутів у вирішенні глобальних проблем, ключовою з яких є глобальна нерівність. Інституційно слабкі ж країни опинилися у значно гіршому становищі, що повною мірою далось взяти і в Україні. Тривале зволікання з економічними реформами за високого рівня відкритості призвело до жорсткої інституційної кризи та революційної зміни влади (Жаліло, (ред.) (2014). С. 50–52). На етапі, коли дієвість державної політики є необхідною як ніколи, вона "розчинилася" в інституційній недостатності суспільства.

Парадоксальність ситуації в тому, що за імпліцитної лібералізації втрачається ефективність традиційних інструментів політики, орієнтованих саме на ліберальну модель економіки. По суті економічна система набула ступенів свободи, яких значно більше, ніж тих, що охоплюються такою політикою. Причому імпліцитна лібералізація зовсім не тотожна утвердженню ліберальної моделі економічної організації. Навпаки, збільшення рівня свободи нерідко призводить до дезінтеграції цілісної системи, що й виявляється в описаних дослідниками її варіативності та індетермінізмі. Тому таке ліберальне зрушення ще гостріше потребує дієвої політики держави.

На цьому підґрунті логічно зростає несприйняття ліберальної моделі значною часткою політикуму зокрема та суспільства в цілому. Створюється підґрунтя для втрати довіри до результативності власне ліберальних реформ, що стосується не лише перехідних економік, а й розвиненого світу (неприйняття фінансового оздоровлення в Греції) та глобальної економіки загалом (проблеми застосування і розширення ліберальних норм СОТ). Тому ідеї лібералізації продовжують панувати у програмних документах, проте на практиці їх втілення виявляється вельми непослідовним та суперечливим. Виникає ілюзія можливості та необхідності застосування жорсткіших засобів регулювання, принаймні на період посткризової турбулентності. Між тим сама суть імпліцитної лібералізації полягає в тому, що лібералізоване таким чином середовище просто *не сприйматиме* інших, ніж ліберальні, інструментів впливу. Тому відновлення ефективності регуляторних (поточна стабільність) та стратегічних функцій державної політики потребує адаптації її інструментів до вищенаведених характеристик економічного середовища та опанування регулюванням автономних лібералізаційних процесів.

Послаблення результативності і високі ризики ліберальних реформ в Україні обумовили звернення у післякризовий період до посиленого державного втручання та прямого "ручного управління" системними економічними процесами, зокрема – у валютно-курсній, грошово-кредитній та фіскальній сферах. Проте перевищення верхньої межі ефективності втручання держави призвело до активного відпливу ресурсів у корупційно-тіньову сферу та відпливу капіталів з країни, обумовило скочування України у прірву системної кризи. Револьюційна зміна влади утворила нову "ліберальну хвилю" в економічній політиці, проте без оволодіння новим інструментарієм вона має великі шанси захлинутися тими самими проблемами, що й попередні.

Поширеною є думка про нібито відсутність "політичної волі" та достатність її наявності для успішного проведення ліберальних реформ в Україні. Проте набагато важливішим для послідовності та стійкості процесу реформування є гарантування відчутної реакції економіки на ліберальні зрушення, "родючість" "інституційного ґрунту", на який падатиме "насіння" лібералізації. Разом з тим в умовах імпліцитної лібералізації за відсутності достатнього інституційного середовища усунення застарілих правил та надмірних регуляцій призводить до надмірної автономізації економічних суб'єктів: індивідуалізація перетворюється на індивідуалізм (Геєць, 2010. С. 8), адаптивна реакція національних економічних суб'єктів на ризики набуває характеру індивідуального виживання. Механізми ринкової економіки, що стимулюють розвиток, не спрацьовують, утворюються "інституційні пастки" з комплементарних інститутів, які заповнюють ніші, не заповнені інститутами традиційного характеру. Такими можуть бути вже згадані корупція та тінізація, складові політичної диктатури, інституціалізація впливу зовнішніх сил тощо.

Утім, шлях вирішення посталої проблеми за класичними законами філософії пролягає через її діалектичну сутність. Імпліцитна лібералізація не є "дорогою з одностороннім рухом", на якій нарощування свободи є нескінченним. Адже, як наголошував Л.фон-Мізес, свобода є не самоціллю, а засобом самореалізації особи, яка не може відбуватися поза межами суспільства, а отже, передбачає поглиблення поділу праці та кооперації.

З нашої точки зору, варто виокремити низку системних властивостей імпліцитної лібералізації, які водночас містять реінтеграційний потенціал.

По-перше, індивідуалізація процесів виробництва супроводжується поширенням мережевої моделі споживання, ознак мережевих стали масово набувати товари традиційного матеріального споживання. При цьому розширення мереж споживання прямо корелює з прибутковістю виробництва (Гриценко, Песоцька, 2013).

По-друге, невідчужуваність значної частки сучасного мережевого продукту обумовлює значущість інституційних чинників формування його вартості. За технічної легкості та дешевизни відтворення продукту його виробництво та споживання регулюються інституційними обмеженнями, а виробник безпосередньо зацікавлений у наявності цих обмежень – чи це забезпечення прав інтелектуальної власності, чи побудова спільнот споживачів.

По-третє, якщо темп імпліцитної лібералізації перевищує темп зміни регуляторного середовища держави, інституційна еволюція йде по шляху не зниження трансакційних витрат, а максимізації ренти (Буркальцева, 2012). Оскільки гонитва за рентою є "грою з нульовою сумою", яка розбалансовує інтереси економічних суб'єктів, підприємницька спільнота зацікавлена в удосконаленні державної політики (ліберальному реформуванні економіки та відповідних правових реформах).

По-четверте, економічне поле, в якому відбувається процес відтворення економічних суб'єктів, набуває властивостей об'ємності і транскорисності (Гальчинський, 2013. С. 166), виходячи за рамки суто економічних відносин. Цей простір потребує інституційного врегулювання, й бізнес стає зацікавленим у діях держави щодо підтримки не лише макроекономічної стабільності, а й стабільності та еволюції інституційного простору.

По-п'яте, розширення можливостей комунікації внаслідок розвитку інформаційно-комунікаційних технологій також створює потенціал ефективної кооперації автономних суб'єктів, що обумовлюватиме утворення нових кооперативних ланцюгів, у тому числі – транснаціонального рівня.

Таким чином, імпліцитна лібералізація водночас створює підґрунтя для мережевої самоорганізації та виходу на новий рівень координації інтересів бізнесу та економічної політики держави у вигляді мережевої економіки. Синергія такої комунікації і має зрівноважити відцентрові тенденції імпліцитної лібералізації та подолати інформаційну сингулярність. За визначенням А.Гальчинського, формується комунікативний раціоналізм, який спирається на принципи конвергенції та солідарності (2013. С. 260).

Відтак логічним має стати усупільнення проблем відтворення індивідуальних суб'єктів та реінтеграція процесу їх вирішення на основі колективних дій та відповідної державної політики. Бізнес реально потребує діяльності держави як регулятора ("арбітра"), який модерує ліберальне економічне середовище з метою долання негативних екстерналій. А отже, ефективні важелі здійснення державної політики зміщуються в інституційну сферу: ведення діалогу, державно-приватного партнерства, створення інституційної інфраструктури ринків, забезпечення соціальної відповідальності бізнесу тощо. **Перебудова стосунків між державою як суб'єктом економічної політики та економічними агентами як об'єктом, вочевидь, стане головною особливістю національних економічних політик на найближчі десятиліття.**

Ігнорування інституційної кризи, яка є визначальною характеристикою становища в Україні у 2014–2015 роках, чи спроба застосувати до неї типові дії з подолання фінансово-економічної кризи (за зразком розвинених країн, де інституційної кризи немає, або вона виражена значно слабше) ведуть до її консервації і розростання, що перманентно знижуватиме

дієвість і управлінську здатність державного управління, ефективність і конкурентоспроможність національної економіки. Зростають соціальна напруженість та ризики виникнення суспільного безладу. Як наслідок, економіка України позбавляється дієвих можливостей інтенсивного зростання, а політична система країни замикається в "глухому куті" невирішених проблем власної ефективності (Жаліло, 2015).

З нашої точки зору, слід зважати на обмежену придатність мережевої моделі для перехідної економіки, якій притаманні значні диспропорції у галузевому та регіональному розподілі капіталів, а відтак – значний потенціал традиційних засобів підвищення ефективності виробництва. Водночас, такий інструмент реалізації конкурентних переваг важливий для країни зі слабким інвестиційним потенціалом, оскільки дозволяє підвищити ефективність економічної діяльності за рахунок організаційних зрушень, які практично не вимагають інвестиційних витрат. Реалізація мережевої моделі можлива також в окремих секторах, де спостерігаються відносна рівнонасиченість капіталами, отже, й рівність можливостей зниження виробничих витрат, або для організації співпраці суб'єктів, які мають різну конкурентну вагу. Ймовірним є формування паралельних мереж на одному й тому самому ринку, які в цьому разі виступатимуть уже в ролі суб'єктів конкуренції (прикладом можуть бути конкуренція роздрібних торговельних мереж, операторів ринку нафтопродуктів тощо).

Відновлення дієвості економічної політики держави в умовах поширення проявів імпліцитної лібералізації, що є необхідною умовою продовження економічних реформ, вимагає прискорення формування мережевої моделі економічної організації. **Визначальними складовими сприяння розвитку мережевої моделі в Україні на сучасному етапі є такі:**

1. **Встановлення раціональної межі розукрупнення економічних суб'єктів та використання переваг функціонування великого бізнесу.** Логіка розвитку національної економіки обумовила суттєве ускладнення інституційного ландшафту суб'єктів господарювання за рахунок поширення застосування форм малого та середнього бізнесу, що, утім, не зняло з порядку денного завдання **становлення в Україні потужного національного капіталу** як основи національної макроекономічної стабільності та конкурентоспроможності.

"Олігархізація" великого бізнесу призвела до дискредитації суспільного сприйняття останнього як ринкового суб'єкта. Проте **зміни в політичній сфері, посилення впливу глобалізації, реалізація євроінтеграційної стратегії, зростання тиску з боку транснаціонального капіталу створюють передумови для "перезавантаження" великого національного бізнесу на ринкових конкурентних засадах.** Великий бізнес може і повинен виступити "точкою єднання" національної економіки, довкола якої складатиметься сприятливе середовище для розвитку малого й середнього бізнесу. Як зазначає А.Гальчинський, "лише великий національний капітал в органічному поєднанні з малим і середнім бізнесом може стати основою реальної суверенності національної економіки, її базовою конструкцією" (2005. С. 181). Структурування міжнародних економічних систем в рамках сучасних тенденцій мережевої економіки наразі формує ефективну синергію великих та дрібних господарських форм. Таке поєднання посилює стійкість національних економік та дозволяє зберігати конкурентність ринків в умовах посилення їх сегментації та конвергенції.

2. **Підвищення організованості економічного середовища шляхом формування вертикально інтегрованих структур,** які дозволяють

суттєво зменшити трансакційні та накладні витрати, підвищити прогнозованість та динамічність виробничих процесів. Найбільшого розвитку в Україні набула вертикальна інтеграція в гірничо-металургійному комплексі, утім, події на Сході країни завдали їй відчутних руйнувань. Формується вертикальна інтеграція в нафтопереробці, ОПК, авіа- та суднобудуванні, агровиробництві тощо.

3. Встановлення кооперації малого й середнього бізнесу з великим шляхом формування субпідрядних систем, франчайзингових, лізингових та інших структур. Така кооперація потребуватиме як створення достатньої кількості малих підприємств, здатних забезпечити співпрацю, так і формування відповідного нормативно-правового середовища. Період економічної кризи 2008–2009 років змусив низку експертів констатувати неефективність малих бізнесових форм (Городецький, 2013). Проте вимивання з ринку малих і середніх компаній "бульбашкових" напрямів насправді має лише вивільнити простір для формування стійкіших мережевих структур, представлених інтегрованими суб'єктами різних розмірів. Як демонструє світовий досвід, мережа малих і середніх підприємств надає суттєву підтримку діяльності великих компаній, зменшуючи для них трансакційні та різного роду непродуктивні витрати, рівень ризиків тощо. Зі свого боку, встановлення довгострокових відносин на базі субконтрактних схем, переплетення капіталів, надання різного роду фінансової чи консультативної підтримки, укладення інших довгострокових угод забезпечують стійкість становища малих підприємств, їх стабільні доходи, фінансові й інвестиційні можливості. Підтримку малих та середніх інноваційних фірм найдоцільніше організовувати саме за посередництвом великих компаній, які виступатимуть гарантом доведення інноваційної продукції до серійного виробництва та споживача.

4. Розвиток горизонтальної інтеграції та формування кластерних мереж. Кластер дозволяє підвищити продуктивність фірми за рахунок зниження трансакційних та накладних витрат, зміцнює спроможність до інновацій, стимулює створення нового бізнесу завдяки зменшенню вхідних бар'єрів. Зважаючи на те, що кластер дозволяє інституціалізувати укрупнений об'єкт впливу, це значно спрощує розробку та застосування стратегій підвищення конкурентоспроможності, інвестицій, впровадження інновацій тощо. Інституціалізація взаємостосунків в межах кластера може досягатися за рахунок укладання довгострокових субконтрактних угод, інших угод про співпрацю, а також утворення організації, яка виконує узгоджувально-регуляторну роль. Значною у формуванні кластерів є роль ділових асоціацій, союзів, торговельно-промислових палат. На жаль, в Україні малий бізнес, який має стати основою кластерної структури, досить часто випадає з поля дії цих інститутів, що є серйозною перешкодою поширення такої моделі мережевого структурування економіки.

Отже, критично важливою для створення необхідного простору для реалізації ринкових реформ є активна роль держави у розвитку основ для мережевої моделі економічної організації, яка полягає у будівництві інститутів взаємної відповідальності за суспільний розвиток. Для того, аби бізнес взяв дієву участь у формуванні практичних заходів економічної політики, він має подолати власну ментальну перешкоду – протиставлення себе державі. У разі впровадження системи взаємовигідних стосунків держави та бізнесу відбудеться адаптація локальних (приватних) цілей та інтересів останнього до цілей розвитку держави та національних інтересів країни.

Виходячи з визначених вище особливостей етапу імпліцитної лібералізації, становленню такої системи сприятиме таке.

1. **Досягнення еквівалентності стосунків держави та бізнесу:** організація надання належних державних послуг як підґрунтя для належної сплати податків та законслухняність бізнесу. Найпершим кроком в зазначеному напрямку має стати максимальне скорочення витрат бізнесу на отримання адміністративних послуг, що досягається шляхом оптимізації їх кількості, інформатизації надання та децентралізації повноважень, забезпечення "дружності" інтерфейсу стосунків держави та бізнесу, у т.ч. з фіскальними органами. Подолання недовіри до ефективності держави, яка традиційно є одним з вагомих мотивів ухиляння від оподаткування, може бути досягнуто шляхом максимальної прозорості та ефективності витрачання бюджетних коштів: державних закупівель, фінансування функцій центральної та місцевої влади, соціальної сфери, видатків розвитку тощо.

2. **Системне поліпшення конкурентного середовища** з подоланням практики надання непрозорих конкурентних переваг, вигод асиметричної конкурентної поведінки тощо. Цьому сприятимуть інструменти протидії недобросовісній конкуренції, запровадження європейських принципів надання державної допомоги, неухильне дотримання конкурентних засад державних закупівель тощо. Втрата можливостей отримання індивідуальних преференцій вестиме до посилення зацікавленості бізнесу у публічній участі у формуванні сприятливої державної політики.

3. **Дотримання в ході реалізації державної політики пріоритетності принципу інклюзивності економічного розвитку** як максимального поширення позитивного ефекту останнього. Зокрема, цей принцип може бути реалізований через сприяння розвитку підприємництва та малого бізнесу, пріоритетність політики створення робочих місць, укорінення соціальної відповідальності бізнесу тощо.

4. **Урахування при формуванні державних політик потреби у стимулюванні відтворення соціального капіталу підприємств** – як сталих комунікацій між собою, з органами державного управління та з організаціями громадянського суспільства. Це можливо у разі делегування діловим асоціаціям певних функцій держуправління, поширення економічного діалогу щодо основних складових державної політики, продовження практики виокремлення добросовісних платників податків, заохочення соціальної відповідальності бізнесу тощо. Поширення відносин довіри, етичності, відкритості та відповідальності знижують потребу в діяльності формальних інститутів та розширюють можливість саморегулювання (Середа, 2015. С. 74).

5. **Сприяння максимальному поширенню комунікацій бізнесу:** транспортних, інформаційних, фінансових через державне або партнерське інвестування у розвиток відповідної інфраструктури, залучення на ці цілі міжнародної технічної допомоги, стратегування розвитку зазначених сфер. В ході комунікацій "кристалізуватимуться" спільні інтереси та відбуватиметься врегулювання взаємовідносин між підприємствами, закладатимуться основи кластерних мереж.

6. **Формування механізмів дієвого громадського контролю** з боку об'єднань підприємців над розробленням, прийняттям та виконанням рішень органів державної влади усіх рівнів, систематичне залучення органами законодавчої та виконавчої влади об'єднань підприємців до вироблення рішень у рамках їхньої компетенції.

7. **Сприяння зміцненню ділових асоціацій**, спроможних узагальнювати потреби бізнесу, переводячи їх у практичні інтереси щодо державної політики. Делегування таким асоціаціям певних управлінських повноважень вимагатиме встановлення критеріїв їхньої репрезентативності, ужорточення вимог до представництва у громадських радах при розширенні повноважень останніх. Також може бути надано методичну допомогу у розбудові мереж ділових та інформаційних послуг, що надаються асоціаціями.

Заохочення системних зрушень у напрямі становлення мережевої організації економіки відбуватиметься у процесі впровадження сучасних інформаційних технологій для удосконалення комунікацій між складовими громадянського суспільства. **Доцільними видаються такі пріоритети державної політики у сфері поширення інформаційних технологій:**

- **реалізація програм подолання "цифрового розриву" за всіма вимірами:** територіальним (доступ до мережі Інтернет незалежно від місця проживання), віковим (спрощення технологій доступу та впровадження дружніх інтерфейсів, що важливо для осіб похилого віку, належне забезпечення обладнанням та доступом до мереж навчальних закладів), майновим (здешевлення доступу до мереж), професійним (впровадження інформаційних технологій у виробничі процеси, в т.ч. у "традиційних" секторах економіки);

- **якнайширше впровадження цифрових технологій у сферу надання державних послуг** – як спосіб здешевлення та спрощення процедур, поширення адмінпослуг, "дружніх" для бізнесу та громадян, підґрунтя детінізації та протидії корупції, спрощення громадського контролю;

- **віртуалізація та деформалізація комунікацій між органами держави та громадянами із залученням соціальних мереж**, що дозволяє оперативне та цільове реагування держави на виклики з боку суспільства, дає змогу не лише реагувати на деформовані трактування, але й на випередження пропонувати суспільству коректні трактування намірів уряду та подій в країні, забезпечити моніторинг та врахування думки громади тощо;

- **вивчення "мережевого суспільства"** – законів його розвитку, реакцій, формувань ідентичності, внутрішніх законів тощо – як "альтернативної реальності", яка наразі вже суттєвим чином впливає на поведінку значної частки людей в "реальному світі" та поступово перетворюється на повноцінне середовище реалізації державної політики.

В умовах мережевої економіки посилюється важливість побудови політико-економічного консенсусу навколо стратегії зростання, чому сприятиме **проведення спеціальної інформаційної політики**, спрямованої на формування адекватного бачення ситуації в економіці та перебігу реформ в українському суспільстві, поширення правдивої інформації про події в Україні для світової спільноти. Для цього потрібні:

- реалізація у різних цільових спільнотах (школярі старших класів, студенти неекономічних спеціальностей, працівники бюджетних організацій, органів місцевого самоврядування, громадські активісти, телеглядачі тощо) спеціалізованих освітніх програм для підвищення обізнаності щодо закономірностей функціонування економіки, становища в економіці України, суті економічних реформ;

- впровадження у ЗМІ широкої інформаційної кампанії щодо роз'яснення змісту реформ, орієнтованої на конкретні цільові групи бенефіціаріїв, розкриття переваг функціонування за нових умов для підприємств, які є потенційно чи реально конкурентоспроможними;

- надання на урядовому рівні відвертого та неупередженого прогнозу розвитку економічної ситуації в Україні, розкриття потенційних загроз збереження нереформованого стану для галузей та підприємств, які не в змозі, з тих чи інших причин, відповідати вимогам, що змінюватимуться;

- створення спеціалізованих інформаційних груп при профільних міністерствах та відомствах для моніторингу та опрацювання інформаційних потоків у мережі Інтернет з метою оперативного інформування спільноти про дії влади, надання уточнень, роз'яснень чи спростувань;

- організація публічних дискусій за участю експертної спільноти та членів уряду для обговорення складових політики реформ.

Отже, явища імпліцитної лібералізації набувають дедалі виразнішого поширення на теренах України та диктують потребу суттєвих змін в інструментарії, механізмах та пріоритетах економічної політики держави. Вихід з суперечностей етапу імпліцитної лібералізації вбачається у створенні умов для повноцінної реалізації потенціалу свободи економічної діяльності, разом з тим у формуванні інституційних механізмів координації дій економічних суб'єктів з інтегральними цілями суспільного розвитку. Відтак поряд з традиційними засобами державної грошово-кредитної, фіскальної, структурної, соціальної політики до центру уваги влади мають потрапити засоби сприяння самоорганізації економічної системи шляхом випереджального розвитку засобів та інфраструктури ділової комунікації, розширення партнерських відносин у стосунках держави та бізнесу та впровадження економічного діалогу, забезпечення прозорості розробки та реалізації державної політики та зміцнення механізмів громадського контролю.

Успішність та неперервність ринкових перетворень критично залежить від спроможності держави оволодіти цими новими методиками та створити інституційне середовище, сприйнятливие до ліберальних реформ.

У цьому контексті розгортається широке поле для подальших економічних досліджень. Зокрема, потребує відповіді на основі ґрунтовного аналізу питання щодо співвідношення процесу імпліцитної лібералізації та імплементації Угоди про асоціації України та ЄС. Можна припустити, що введення єврорегуляцій, розрахованих на дію в ліберальному середовищі, без розбудови відповідного підґрунтя для економіки України міститиме значні ризики. Необхідне визначення глибини цих ризиків та ступеня їх впливу у перехідний період, потрібний для оновлення інституційного середовища. Між тим удосконалення механізмів прогнозування економічних процесів вимагатиме врахування системних змін, обумовлених розширенням ступенів свободи економічних суб'єктів, що послаблює детермінованість взаємозалежностей та призводить до значної флуктуації сили та навіть знаку взаємовпливів. Це дедалі помітніше знижуватиме вірогідність екстраполяційних розрахунків і потребуватиме введення до моделей категорій теорій очікувань та складних нерівноважних систем (синергетики).

Література

- Бауман З. (2002). *Индивидуализированное общество*. М.: Логос. 390 с.
- Бодров В.Г. (2015). Реактуалізація політекономічної парадигми управління сучасним світогосподарським розвитком // Інституційне забезпечення кадрової політики у державному управлінні: становлення та розвиток: матеріали щорічної Всеукраїнської науково-практичної конференції за міжнародною участю (Київ, 29 травня 2015 р.). Національна академія державного управління при Президентові України. К., 2015. С. 271–273.
- Буркальцева Д.Д. (2012). *Інституціональне забезпечення економічної безпеки України: монографія*. К.: Знання України. 347 с.

- Бурлачков В. (2010). Особливості сучасних економічних процесів і грошово-кредитна політика // *Економіка України*. № 4. С. 16–21.
- Гальчинський А. (2012). Економічний розвиток: методологія оновленої парадигми // *Економіка України*. № 5. С. 4–17.
- Гальчинський А.С. (2005). Помаранчева революція і нова влада. К.: Либідь. 368 с.
- Гальчинський А.С. (2007). Методологія складних систем // *Економіка України*. № 8. С. 4–18.
- Гальчинський А.С. (2013). Політична нооекономіка: начала оновленої парадигми економічних знань. К.: Либідь. 472 с.
- Геєц В.М., Гриценко А.А. (ред.) (2012). Взгляд из Украины: кн. 2 // Новые вызовы для денежно-кредитной политики в современных условиях: в 2 кн. К.: НАН Украины, Ин-т экон. и прогнозирова. 360 с.
- Геєць В. (2010). Ліберально-демократичні засади: курс на модернізацію України // *Економіка України*. № 3. С. 4–20.
- Горюдецький А.Є. (2013). Антикризове регулювання і моделі посткризового розвитку Росії // *Економіка України*. № 5. С. 66–74.
- Гриценко А., Песоцька Є. (2013). Формування інформаційно-мережевої економіки // *Економічна теорія*. № 1. С. 5–19.
- Жаліло Я.А. (2015). Еволюція чинників дієвості економічної політики держави та інституційна криза в Україні // *Економічна теорія*. № 2. С. 5–18.
- Жаліло Я.А. (ред.) (2014). Системна криза в Україні: передумови, ризики, шляхи подолання: аналіт. доп. К.: НІСД. 132 с.
- Колодко Г.ж. (2010). Від ідеології неолібералізму до нового прагматизму // *Економіка України*. № 9. С. 4–11.
- Колот А., Кравчук О. (2014). Глобальні трансформації індивідуалізованого суспільства: розширення можливостей та нові виклики // *Економічна теорія*. № 4. С. 17–35.
- Мизес Л.фон. (2007). Ліберализм. М.: Социум. 2007. 300 с.
- Носова О. (2011). Про фундаментальні причини фінансових криз та життєздатність фінансових ринків у сучасній формі // *Економіка України*. № 4. С. 45–55.
- Рязанов В.Т. (2014). Економічна політика після кризи: чи стане вона знову кейнсіанською? // *Економіка України*. № 5. С. 4–27.
- Середа Ю.В. (2015). Роль соціального капіталу у формуванні ставлення до ринкової економіки в Україні // *Економіка і прогнозування*. № 2. С. 72–89.
- Сіденко В. (2012). Модифікація світової економіки під впливом новітніх факторів глобальної трансформаційної кризи // *Економіка України*. № 5. С. 18–31.
- Шимаї М. (2010). Виклики для посткризової глобальної системи // *Економіка України*. № 4. С. 22–29.
- Яременко О.Л., Дмитренко О.В. (2014). Інституційні ефекти нетрадиційної грошово-кредитної політики: поступова адаптація або фінансова сингулярність? // *Економіка України*. № 2. С. 4–15.

References

- Bauman Z. (2002). Individualizirovannoe obshchestvo. [Individualized Society]. M.: Logos. 390 s. (In Russian)
- Bodrov V.H. (2015). Reaktualizatsiya politekonomichnoy paradyhmy upravlinnya suchasnym svitohospodars'kym rozvytkom [Re-actualization of Political Economic Paradigm of Modern World Economy Development Management]. Instytutsiyne zabezpechennya kadrovoyi polityky u derzhavnomu upravlinni: stanovlennya ta rozvytok: materialy shchorichnoyi Vseukrayins'koyi naukovo-praktychnoyi konferentsiyi za mizhnarodnoyu uchastyu (Kyiv, 29 travnya 2015 r.). Natsional'na akademiya derzhavnoho upravlinnya pry Prezydentovi Ukrainy. K., 2015. S. 271–273. (In Ukrainian)
- Burkal'tseva D.D. (2012). Instytutsional'ne zabezpechennya ekonomichnoyi bezpeky Ukrainy. [Institutional Basis of Economic Security of Ukraine]. K.: Znannya Ukrainy. 347 s. (In Ukrainian)
- Burlachkov V. (2010). Osoblyvosti suchasnykh ekonomichnykh protsesiv i hroshovo-kredytna polityka [Specific Features of Modern Economic Processes and Monetary Policy]. *Ekonomika Ukrainy*. N 4. S. 16–21. (In Ukrainian)
- Hal'chyns'kyi A. (2012). Ekonomichnyy rozvytok: metodolohiya onovlenoyi paradyhmy [Economic Development: Methodology of Renovated Paradigm]. *Ekonomika Ukrainy*. N 5. S. 4–17. (In Ukrainian)
- Hal'chyns'kyi A.S. (2005). Pomarancheva revolyutsiya i nova vlada. [Orange Revolution and New Power]. K.: Lybid'. 368 s. (In Ukrainian)
- Hal'chyns'kyi A.S. (2007). Metodolohiya skladnykh system [Methodology of Complex Systems]. *Ekonomika Ukrainy*. N 8. S. 4–18. (In Ukrainian)
- Hal'chyns'kyi A.S. (2013). Politychna nooekonomika: nachala onovlenoyi paradyhmy ekonomichnykh znan' [Political Nooeconomy: Basics of Renewed Paradigm of Economic Knowledge]. K.: Lybid'. 472 s. (In Ukrainian)

- Geec V.M., Gricenko A.A. (red.) (2012). Vzgljad iz Ukrainy: kn. 2. [View from Ukraine]. *Novye vyzovy dlja denezhno-kreditnoj politiki v sovremennyh uslovijah: v 2 kn.* K.: NAN Ukrainy, In-t je-kon. i prognozirov. 360 s. (In Ukrainian)
- Heyets' V. (2010). Liberal'no-demokratychni zasady: kurs na modernizatsiyu Ukrayiny [Liberal Democratic Basics: Course to Ukraine's Modernization]. *Ekonomika Ukrayiny.* N 3. S. 4–20. (In Ukrainian)
- Horodets'kyi A.Ye. (2013). Antykryzove rehulyuvannya i modeli postkryzovoho rozvytku Rosiyi [Anti-Crisis Regulation and the Models of Post-Crisis Development of Russia] *Ekonomika Ukrayiny.* N 5. S. 66–74. (In Ukraine)
- Hrytsenko A., Pesots'ka Ye. (2013). Formuvannya informatsiyno-merezhevoyi ekonomiky [Creation of Informational and Network Economy]. *Ekonomichna teoriya.* N 1. S. 5–19. (In Ukraine)
- Zhalilo Ya.A. (2015). Evolyutsiya chynnykiv diyevosti ekonomichnoyi polityky derzhavy ta instytutsiyna kryza v Ukrayini [Evolution of Government economic policy effectiveness factors and institutional crisis in Ukraine]. *Ekonomichna teoriya.* N 2. S. 5–18. (In Ukrainian)
- Zhalilo Ya.A. (red.) (2014). Systemna kryza v Ukrayini: peredumovy, ryzyky, shlyakhy podolannya: analit. dop. [Systemic crisis in Ukraine: preconditions, risks, ways to overcome] K.: NISD. 132 s. (In Ukrainian)
- Kolodko Hzh. (2010). Vid ideolohiyi neoliberalizmu do novoho prahmatyzmu [From the Ideology of Neoliberalism to New Pragmatism] *Ekonomika Ukrayiny.* N 9. S. 4–11. (In Ukrainian)
- Kolot A., Kravchuk O. (2014). Hlobal'ni transformatsiyi individualizovanoho suspil'stva: rozshyrennya mozhlivostey ta novi vyklyky [Global Transformations of Individualized Society: Widening Opportunities and New Challenges]. *Ekonomichna teoriya.* N 4. S. 17–35. (In Ukrainian)
- Mizes L.fon. (2007). Liberalizm [Liberalism]. M.: Socium. 2007. 300 s. (In Russian)
- Nosova O. (2011). Pro fundamental'ni prychny finansovykh kryz ta zhytlyezdatnist' finansovykh rynkiv u suchasniy formi [On the Fundamental Causes of Financial Crises and Financial Markets Viability in Modern Form]. *Ekonomika Ukrayiny.* N 4. S. 45–55. (In Ukrainian)
- Ryazanov V.T. (2014). Ekonomichna polityka pislya kryzy: chy stane vona zнову keynsians'koyu? [Economic Policy After Crisis: Whether it Becomes Keynesian Again?]. *Ekonomika Ukrayiny.* N 5. S. 4–27. (In Ukrainian)
- Sereda Yu.V. (2015). Rol' sotsial'nogo kapitalu u formuvanni stavlennya do rynkovoyi ekonomiky v Ukrayini [Social Capital Role in the Formation of Attitude to Market Economy in Ukraine] *Ekonomika i prohnozuvannya.* N 2. S. 72–89. (In Ukrainian)
- Sidenko V. (2012). Modyfikatsiya svitovoyi ekonomiky pid vplyvom novitnikh faktoriv hlobal'noyi transformatsiyoi kryzy [World Economy Modification under the Influence of Modern Global Transformational Crisis Factors]. *Ekonomika Ukrayiny.* N 5. S. 18–31. (In Ukrainian)
- Shymayi M. (2010). Vyklyky dlya postkryzovoyi hlobal'noyi systemy [Challenges for Post-Crisis Global System]. *Ekonomika Ukrayiny.* N 4. S. 22–29. (In Ukrainian)
- Yaremenko O.L. Dmytrenko O.V. (2014). Instytutsiyni efekty netradytsiyoi hroshovo-kredytnoyi polityky: postupova adaptatsiya abo finansova synhulyarnist'? [Institutional effects of unconventional monetary policy: gradual adaptation or financial singularity?] *Ekonomika Ukrayiny.* N 2. S. 4–15. (In Ukrainian)

Надійшла в редакцію 08.10.2015 р.

SPECIFIC FEATURES OF THE REALIZATION OF GOVERNMENT ECONOMIC POLICY IN MODERN TRENDS OF SOCIAL DEVELOPMENT

Yaroslav Zhalilo

Author affiliation: PhD in Economics, Senior Researcher, Institute for Economics and Forecasting. E-mail: zhalilo@ief.org.ua.

Author analyzes the faults in the forecasting of economic processes and visible dysfunctions of the standard mechanisms of macroeconomic regulation and explains the inefficiency of the typical instruments of government economic policy by the objective processes of technological and organizational development, that increase the functional autonomy of economic agents. This trend, characterized by author as "implicit liberalization", deteriorates the prospects of the realization of market transformations due to the losses of their effectiveness.

At the same time, author argues the existence of objective preconditions for strengthening the communications between economic agents that reintegrate economic system at the basis of network self-organization. Conclusion has been made about the leading role of institutional development in this self-organizational establishment, and the main requirements have been formulated for the instruments, tasks and priorities of government economic policy supportive to the creation of a network model in Ukraine. This, as author believes, will allow recovering the economy's ability to be regulated, strengthening the government's capacity to provide consistent market reforms.

Key words: economic policy, liberalization, network economy, institutions building

JEL: F62, F68, P11, P16, P21, P26, P41, P48.